

בירור שיטת ריב"א בעניין כטור האדם מכופר הרב יעקב כהן- ראש הישיבה

- א. מבוא
- ב. דברי התוספות
- ג. תירוץ ריב"א

א. מבוא

באחד משלבי סוגיית הגמרא בתחילת המסכת בעניין אבות הנויקין (ד.) נאמר "לא הרי השור שמשלם את הכופר כראי האדם שאין משלם את הכופר." רש"י הסביר את הדברים (שם) כך: "שור מועד שנגח אדם ומת משלם כופר הלכך אי כתב שור לא אתיא אדם מיניה דאדם שהרג את חברו במזיד נהרג שוגג גולה ואינו משלם כופר"

נראה שיש לשאול במה שור יותר חמור מאדם, הרי בכל מקרה דינו של אדם חמור יותר, שכאשר הוא מזיד הוא נהרג.

אפשר לתרץ שהגמ' מדברת על רוצח בשוגג, שאין דינו מיתה. אוקימתא זאת מתאימה לדין של המשנה שסיבת החיוב הוא "שמירתן עליך". לגבי אדם, ביטוי זה יהיה שייך רק באדם ישן וכדי שלא עושה בכוונה רק שיש לו חובת שמירה על גופו.

עוד אפשר לומר שאפילו אם מדובר במזיד ויש עדים והתראה, שהורגים את הרוצח, אפשר להבין שיש כאן שני דינים. הדין האחד מצד הרוצח והדין השני מצד הנרצח. כידוע, נזקי ממון הם חידוש. אין שום אפשרות, ע"פ אמות מידה הלכתיות "רגילות" ליחס את הנזק שנעשה ע"י השור לבעל השור, ואעפ"כ חדשה התורה שהבעלים אחראים וצריכים לשלם על הנזק שנעשה. אם כן, האדם משלם לא משום שעשה את הנזק אלא משום שהנזק נעשה בתחום אחריותו (התורה הגדירה את אותם דברים הנמצאים בתחום אחריותו של אדם ואינם נזקי גופו כ-"ממונו")².

---

² היה יותר קל להבין הסבר זה אם היינו אומרים שישוד החיוב בנזקי ממון הוא פשיעה בחובת השמירה שהטילה עליו התורה, אבל גם לצד השני של החקירה אפשר להבין.

לעומת זאת, אדם שהזיק או רצח, נענש על מה שעשה. רוצח נהרג לא כדי לנקום את מותו של הנרצח אלא כי הוא עשה רע ('יובערת הרע מקרבך' או מטעם של כפרה).

לפיכך, מהות השאלה אם יש כופר באדם היא- בנוסף לזה שרוצח נענש על מעשיו במיתה, מדוע שיהיה אתראי על נזקי הניזק (נרצח) פחות מאשר בנזקי ממונו? לפי זה, מבוררים דברי הגמ' שאם התורה גזרה שאינו משלם כופר, זה סימן שהרוצח נענש רק על מעשיו ולא על אחריותו הכוללת, ולכן גם בנויקין זה יהיה כך שאדם חייב רק כאשר הוא מזיק במזיד³ אבל באופנים שצריך שמירה כגון ישן⁴ היינו אומרים שפטור.

ב. דברי התוספות

אנו רואים שריב"א (תוס', שם, ד"ה "כראי אדם") שואל במקרה שיש חיוב מיתה, אחרת לא היה מקום לקים ליה בדרכה מיניה.

כך ניתן להבין גם מעצם הסוגיא. מהצד השני של הצריכותא עולה שמדובר כאן באדם ממש (ולא ישן) כי כתוב: "לא ראי האדם שיש בו ד' דברים כראי השור שאין בו ד' דברים", ויש הלכה פשוטה (שו"ע חו"מ סי' תכא סעי' י) שישן אינו חייב בד' דברים אע"פ שחייב בנזק. זאת אומרת, שעל מנת למצוא ציור שבו אדם חמור משור, היינו חייבים להביא מקרה של מזיק בידיים, שרק בו אדם חייב בד' דברים, אע"פ שהנושא המדובר זה חיוב נזיקין של האדם הישן. אם כן, כך הוא הסבר הצריכותא- בלי פסוק לא נוכל ללמוד חיוב נזיקין בשור מחיוב של אדם, במקרה דומה של חיוב שמירה (ישן), כיון שיש צד חמור בנזקי אדם בכלל, שהאדם המזיק חייב בד' דברים. לפי זה, גם בצד הראשון של הצריכותא, לא היה איכפת לנו שבישן (ואפי' בשוגג) אדם ישלם כופר כמו בבהמה, העיקר הוא שנוכל לומר שבתחום זה של חיוב כופר יש צד קל יותר באדם, במה שפטור מכופר, לפחות במזיד.

כך באמת נראה משאלת ריב"א בתוס' ששאל על מזיק, אפי' שמשתמע מדבריו שבשוגג כן חייב כופר. רק בתירוץ, הבנת הגמ' תלויה בזה שפטור גם בשוגג מתנא דבי חזקיה.

לפי כל זה, מה היא שאלת ריב"א? ההבנה הראשונית היא שאי אפשר לומר שאדם פטור מכופר כאשר הסיבה שלא משלם כופר היא סיבה חיצונית של קלבי"מ אבל

³ אולי אפילו בשוגג כל זמן שהוא ער שנאמר "מכה בהמה ישלמנה."
⁴ שהחייב שלו נלמד מפצע תחת פצע (דף כו:).

"בעצם" אדם כן חייב כופר. אולם, אם זאת השאלה קשה מאוד להבין את התשובה, שגם בשוגג פטור מתנא דבי חזקיה, שהרי גם שם סיבת הפטור היא חיצונית (לא משנה איך נקרא לה אם קים ליה בדרכה מיניה אם גזירת הכתוב סתם, שבשוגג גם פטור)

לפיכך, מוכרחים לומר שהבעיה הזאת (אם אי-תשלום הכופר הוא מטעם עצמי או לא) מעולם לא הטרידה אותנו, אלא דיינו שבפועל אדם לא משלם כופר. אם כן, מה היא שאלת ריב"א? זאת ניתן להבין בשני אופנים: ישנה חקירה כיצד פועל דין "קים לי בדרכה מיניה": למה בפועל מי שחייב מיתה פטור מהדין הקל (כאן ממון)⁵?

א) ניתן לומר שהאפקט החינוכי (או כפרתי) שהעונש הקל אמור לפעול על האדם, כבר הושג ע"י הטלת העונש החמור. בפשטות, העונש הקל כלול בעונש החמור באופן כזה שלא נכון יהיה לומר שהאדם פטור מהקל. האמת היא שהוא חייב, וחייב זה יוצא לפועל ע"י ביצוע העונש החמור.

ב) ניתן לומר שהאדם פטור לגמרי מהעונש הקל כיון שהתורה לא נתנה אפשרות לבית הדין לדון בדיני ממונות, כאשר על אותו אדם רובץ "תיק" של רצח, שדינו מיתה. לפי ההבנה הזאת "קלב"מ" אינו דין בביצוע העונשים אלא דין בסדר הדין (פרוצדורה של בית הדין) מתי מותר לדון במה.

כעת, נחזור לקושיית ריב"א:

לפי ההסבר הראשון, אדם כן חייב בכופר רק שלא רואים את זה כיון שהורגים אותו. אם כן, הקושיא היא שאחרי שאנו יודעים שדין קלב"מ חל במקרה של סוגיתנו, א"א לומר שאדם שרצח במזיד פטור מהכופר אלא ודאי חייב וכנ"ל. כבר הזכרנו שלריב"א בשוגג אדם כן חייב בכופר. אם כן הקושיא היא שלא מצאנו שום צד באדם שיש בו פטור מכופר.

ג. תירוץ ריב"א

מתרץ ריב"א, שלפי תנא דבי חזקיה, אדם פטור מכופר אפילו בשוגג.

אפשר להבין תירוץ זה בשני אופנים:

א) לא משנה לנו מה הטעם של תנא דבי חזקיה. העיקר הוא שאנו עכשיו יודעים בודאות שאדם פטור מכופר, כיון שבשוגג אין עונש חמור כדי שנאמר שהקל "בלוע" בתוכו.

⁵ חקירה זו מופיעה בספר קובץ שיעורים וגם אצל אחרונים נוספים.

ב) הרחבת גבולות דין קלב"מ אפי' בשוגג בא לומר לנו שההסבר הראשון אינו הנכון אלא רק ההסבר השני, שאדם נפטר לגמרי, כיון שבשוגג לפחות אין דרך אחרת להסביר את האי-ביצוע בפועל של הדין הקל. א"כ, לפי תדב"ח, גם במזיד הסיבה אינה ביצוע דין מיתה, אלא עיסוק בדיני מיתה. לפי ההסבר השני, אדם פטור מכופר בכל מקרה. א"כ השאלה היא שהפטור הזה אינו מסמך שדין השור יותר חמור, כיון שסוף סוף האדם נהרג. הסיבה לפטור מכופר אינה קולא באדם, אלא להיפך, חומרא שהורגים אותו וא"א לדון בעניני ממון⁶. לפי זה, תירוץ ריב"א פשוט מאוד. לפי תנא דבי חזקיה, שפטור מממון אפי' בשוגג, הרי שכאשר אין שום עונש אחר (אפילו לא גלות) זה מראה שגם כאשר יש חומרא בפועל (שבמזיד הורגים אותו), חומרא זו אינה הסיבה לפטור מממון. בעומק הדברים, נראה שהסיבה האמיתית היא כמו שאמרנו לעיל, שחיוב המיתה שייך לסוג אחר לגמרי של עונשים ביחס לעונש כופר. עונש מיתה הוא על מה שהוא עשה ועונש כופר הוא לשלם תשלום על מה שנעשה. אפשר ששאלת ריב"א נבעה מאי הבחנה בהבדל הזה, עד שבא תנא דבי חזקיה ופקח את עינינו לראות שאין מפגש בין עונש מיתה לעונש ממון. לפי זה, ההסבר הראשון שלא מתעסק בנושא זה כלל, אפשר לומר שזה משום שהבחנה זאת ברורה לו מראש, ואין שום אפשרות לומר שדינו של האדם חמור יותר משום שהורגים אותו!

---

⁶ הסבר זה תואם את הגירסא של המצפה איתן: "האי חומרא הוא מאי דאינו משלם משום קלב"מ". וההסבר הראשון שהבאנו מתאים לגירסא הרגילה של התוס'.